

УДК 37(09)(47)"19":37.018.53

СТАНІСЛАВ ПОНОМАРЕВСЬКИЙ

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України,
м. Київ

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ І СУСПІЛЬНІ ПРОЦЕСИ

У статті проаналізовано проблему ідентифікації освітнього простору та запропоновано його смислові характеристики, розглянуто структуру освітнього простору, що дає змогу визначити компоненти та роль, яку вони відіграють щодо формування способів буття людини в соціокультурному середовищі, в тому числі іноетнічному. Звертається увага на особливості освітнього простору у відкритих суспільствах. Акцентується увага на проблемі впровадження вимог розбудови національної освіти тих етнічних груп, які внаслідок міграцій минулого перебувають у складі інших соціумів.

Ключові слова: *освіта, шкільництво, простір, ідентичність, національний.*

Постановка проблеми та аналіз актуальних досліджень. Поняття “освітнього простору” сьогодні звично використовується в практиці багатьох наукових сфер, але універсальної ґрунтовної та цілісної розробки, чіткого тлумачення і фундаментального дослідження цього явища у вітчизняній науці до цього часу, на жаль, ще не відбулося. Термінологічні концепти “освітнього середовища”, “культурно-освітнього ландшафту”, “освітньої площини” тощо, семантично близькі до словосполучення “освітній простір”, досить широко згадуються та аналізуються в працях Ю. Веденіна, В. Жуковського, І. Зязюна, М. Євтуха, В. Каганського, М. Кулешової, К. Сауера, О. Шлютера, М. Ярмаченка. Аспекти взаємозв’язків простору, культури, освіти досліджували М. де Серто, М. Фуко, А. Лефевр, М. Ямпольський, М. Бахтін, П. Вірілію, А. Гуревич, С. Деніелс, Ф. Джеймісон, Е. Соджа, Д. Харвей та інші. Широке коло проблем стосовно різних аспектів становлення та розвитку освітнього простору української нації розглядалося в працях вітчизняних дослідників, теоретиків і практиків: Ю. Баркова, О. Бодрука, М. Вачевського, О. Власюка, Т. Воропай, С. Гончаренка, В. Горбуліна, Я. Грицака, С. Здіорука, Г. Кас’янова, В. Кременя, В. Крисаченка, Л. Нагорної, М. Ожевана, М. Степика та інших.

Метою цієї статті є спроба ідентифікації освітнього простору, що дає змогу виокремити ті чинники і ознаки, які здатні кардинально впливати на його зміст та функції, окреслити компоненти освітнього простору та визначити роль, яку вони відіграють у формуванні способу буття людини в соціумі.

Виклад основного матеріалу. Освіта, як відомо, репрезентує частину культурного простору, який у широкому розумінні тлумачиться як спосіб взаємодії людини з довкіллям, як та сфера людського буття, в межах якої здійснюється створення, зберігання, трансформація, трансляція та споживання культурних цінностей. У цьому контексті ті процеси, які мають місце в культурі, знаходять своє відображення також і в освіті. Дійсно, на думку І. Віндта, “освіта, яка є похідною

культури, виявляється її певною "проекцією" і за своїми морфоепістемічними характеристиками цілком адекватна ознакам культури" [1].

Виходячи з цього, можна стверджувати, що освітній простір, як і культурний, відносно суспільства виступає однією з його організаційних ланок. У ньому визначаються, так би мовити, освітні стосунки людей. Освітній простір виступає важливим показником рівня загального розвитку суспільства. Так, він може свідчити про досягнутий стан соціуму, а також про певні перспективи його поступального розвитку. Крім того, освітній простір, без сумніву, постає важливою умовою прогресу, одним із його провідних рушійних факторів.

Освітній простір – динамічна єдність суб'єктів і об'єктів освітнього процесу та сфери їх відносин, які проявляють себе у змінності, розвитку, еволюції. Освітній простір зводиться до певних змістових складових освітніх парадигм. Виявлення компонентів цих парадигм дозволяє коригувати шляхи удосконалення освітніх систем відповідно до їх модерного розуміння.

Звичайно, було б помилковим стверджувати, що коли йдеться про освітній простір, то при цьому зводяться якісь чіткі кордони, які відділяють його від інших видів культурного простору, в яких також відбувається життєдіяльність людини. До індивідуального освітнього простору кожної людини ці види вносять свій "персональний" внесок і мають чимало дотичних з моментами численних перетинів. Те ж саме можемо говорити і про інші, крім індивідуального, рівні представлення освітнього простору, наприклад, державний, регіональний або історичний.

Освітній простір не обмежується лише своїм об'ємом освітньої інформації, яка відповідає цій частині життя особистості і суспільства. Він може включати і такі напрями освітнього поля, які, перебуваючи за своїм змістом далекими від сфери освіти, можуть помітно впливати на освітній процес. До того ж, для цілей освіти важливо мати вихід до інших просторів, які здатні до синтезу з освітнім, що приводить до зміни змісту останнього, до нового контексту в плинні освітніх процесів, а часто і до його вдосконалення. Внутрішня цілісність буття суспільства та людини забезпечується наявністю перетинів, єдністю, гармонією, взаємним доповненням усіх просторів, у яких проходить людське життя.

Освітній простір здатний діяти не лише на тих, хто має до нього безпосереднє відношення, але і, через численні і різномістові зв'язки між людьми, фактично на все суспільство. У процесі суспільного буття люди виявляються неодмінно причетними до сфери освітнього простору, який, у свою чергу, здійснює помітний вплив на усі інші сфери. Найпростішим виявом цього в суспільстві є, наприклад, відчуття необхідності здійснення безперервної освіти, самоосвіти і самоосвітнього удосконалення, розуміння освіти як важливої продуктивної сили функціонування соціуму тощо. Каталізаторами цих процесів можуть бути навчально- чи науково-інформаційна діяльність, опанування комп'ютерних інформаційних технологій, здатність до аналітичних порівнянь та чимало іншого. Так, прискорення темпів розвитку сучасного суспільства, науки, різноманітних технологій, яке спостерігається сьогодні, приводить до якісних трансформацій у сфері освіти, оскільки зміни в одній площині буття незмінно викликають постановку проблеми на іншому рівні, де розвиток виступає менш вираженим, а методи – запізнаними, ретроспективними.

Освітній простір регулюється і підтримується чинниками, від яких, власне, цілком залежить: людьми, інформацією, ідеями, коштами, методиками, літературою, наукою тощо. Послаблення дії цих чинників або окремих із них призводить до того, що конструкція освітнього простору розпорошується на малопов'язані між собою складові. Навпаки, посилення цих потоків здатне стабілізувати освітній простір, а

відповідно – супроводжується стабільністю розвитку суспільства. Тобто, кількісні зміни впливів приводять до поглиблення якісного стану сфери освіти, а звідси – суспільства та його культури в цілому.

Зв'язок освіти і суспільства заявляє про себе також у тому, що освітній простір формується не лише в межах системи освіти (це вузьке його тлумачення), але і суто зовнішніми відносно освіти чинниками – соціальними інститутами, які так чи інакше беруть участь в освітніх процесах. Тобто, освітній простір розуміється сукупністю освітніх, наукових, культурно-мистецьких, економічних, юридично-правових, медичних, адміністративних та інших інституцій, громадських організацій, орієнтованих на формування особистості, а також системою соціально-психологічних стереотипів, різноманітних регламентацій людської поведінки, діяльності соціуму в цілому в забезпеченні їхніх можливостей щодо освітнього розвитку особистості. Завдяки системності модернізація окремих елементів освітнього простору обов'язково екстраполюється на їхню решту.

Таким чином, освітній простір розуміємо не однією, а принаймні кількома системами (сферами) стосунків між його суб'єктами. При цьому системи освітніх стосунків навряд чи варто уявляти лінійними: освітній простір не є сталим і нерівномірно заповнений освітніми подіями, різними за значенням і змістовим наповненням. Тим більше, що об'єктивно він має вигляд поступального часопростору, оскільки освітні процеси в ньому відбуваються не лише в площинах теперішніх стосунків, але й у часовій плинності.

Освітній простір структурований. У науці існує чимало міркувань, пов'язаних із його структуризацією. Так, за концепцією соціолога Є. Клімова, структура освітнього простору може включати чотири пов'язані компоненти: соціально-контактний, інформаційний, соматичний, предметний. При цьому соціально-контактна складова формується з індивідуальної культури людей, їхнього досвіду, способу життя, діяльності, поведінки, взаємовідносин (взаємодопомоги, співробітництва), а також може включати установи, групи, з якими взаємодіє особистість на рівні колективу (лідери, “зірки”, “парії” та ін.), виявляє місце особистості у цій групі, рівень захищеності у колективі тощо. Інформаційна частина освітнього простору, на думку вченого, репрезентована правилами, статутами навчальних закладів, законодавчою базою держави, традиціями суспільства, законами, фактично прийнятими суспільними нормами, правилами безпеки, засобами наочності, реклами, вимогами, наказами, дорученнями, цебто персонально адресованими впливами. Соматичний компонент формується відповідно до психічних станів особистості. До предметної складової можуть бути включені матеріальні умови життя, навчання, побуту: книги, обладнання, речі, особливості буття [5, с. 88].

Близьку до описаної систему складових освітнього простору пропонує Г. Ковальов, виокремлюючи при цьому три компоненти: фізичне оточення, людські фактори, програми навчання. Перший із них формують архітектура навчального закладу, простір класних та інших приміщень, можливість їх просторової трансформації, переміщень у них суб'єктів навчального процесу тощо. До людських факторів слід віднести просторову і соціальну щільність між суб'єктами навчально-виховного процесу, ступінь скупчення (краудінгу) і його вплив на соціальну поведінку, особистісні риси та успішність учнів, зміну персонального та міжособистісного простору в залежності від умов шкільної організації, розподілення статусу, статевовікові та національні особливості учнів і педагогів і т. ін. Програми навчання передбачають стиль викладання, характер соціально-психологічного контролю,

кооперативні або конкурентні форми навчання, зміст навчальних програм, їхню гнучкість, консерватизм тощо [2, с. 193].

Цю ж думку відстоює Н. Щиголева, виокремлюючи модель освітнього простору, що формується також із трьох компонентів: просторово-семантичного, комунікаційно-організаційного і змістово-методичного. У цьому випадку просторово-семантичний компонент включає архітектурно-естетичну організацію життєвого шкільного простору, символічне його наповнення (наприклад, настінна, стендова, знакова та інша інформація); змістово-методичний організується використанням концепцій навчання та виховання, навчальних програм, технологій, підручників, форм і методів організації навчання (уроки, екскурсії, гуртки, товариства), а також визначається структурою класів і шкільним самоуправлінням, а комунікаційно-організаційний компонент відтворює особливості суб'єктів освітнього середовища – розподіл статусів, статевовікову специфіку учнів, учителів, освітні цінності, стереотипи, комунікаційну сферу – стилі спілкування та викладання, соціальний зріз учасників навчального процесу, організаційні умови – наявність учительських спілок, ініціативних груп батьків та інше [4].

Запропоновані складові освітнього простору в усіх згаданих варіантах є концептуально близькими, незважаючи на те, що Г. Ковальов і Н. Щиголева обмежують об'єкт дослідження типовим навчальним закладом – ЗОШ (вужчий підхід), а Є. Клімов розширює межі позашкільними та суспільними складовими (ширший підхід). Так можна вивчати також інші контексти освітнього простору – наприклад, персональний освітній простір учня, учителя, класу або ширше – міста, регіону, держави. Критерії підходу полягають у тому, що структурно-змістові уявлення про освітній простір передбачають його соціумно-територіально-еколого-психологічний характер. Такий принцип надзвичайно популярний у сучасній науці і цілком узгоджується з відомою соціологічною теорією “екологічного комплексу” О. Дункана і Л. Шпоре, за якою вивчення простору в багатьох напрямках наукових досліджень може здійснюватися за допомогою чотирьох провідних компонентів: населення (популяції – Р), соціальної організації – О, довкілля (Environment – Е), технологій – Т, що має скорочений вигляд: “РОЕТ” [5, с. 132-136]. Перспективність такої методології схвалюється сьогодні багатьма європейськими фахівцями – теоретиками педагогіки, психології, філософії освіти (О. Бодальов, С. Кухмакер, А. Ліндман, І. Мировольський, З. Робінзон, Г. Шпортько, В. Шольт, С. Шульгардт), а “РОЕТ” може бути універсальним засобом для розуміння структури освітнього простору, особливо в процесах дослідження його біолого-екологічних, суспільних, особистісно-психологічних і колективних аспектів.

Разом із тим, згаданий підхід покликаний бути зручним для вивчення, так би мовити, гомогенного освітнього простору, в площині його “чистого вигляду”, що прийнятно переважно в моноетнічних або закритих суспільствах, побудованого без урахування “додаткових” суспільних чинників, які часто наявні в освітніх процесах сучасного поліетнічного та глобалізованого світу і здатні значно ускладнювати як саме суспільство, так і структуру його освітнього простору. Йдеться, зокрема, насамперед про так звані “національно-міграційний” чинник. Враховуємо те, що у відкритих суспільствах останніх десятиліть як ніколи активно відбуваються процеси етнічних міграцій, викликаних різними причинами. З цим не можна не рахуватися. Збагачення етнічним компонентом не лише впливає на кількісний і якісний стан будь-якого суспільства, але і вимагає врахування національних інтересів етнічних груп у межах культурного простору приймаючої країни, а відповідно – в змісті та структурі освітнього простору. З сучасним посиленням демократизації світових суспільств також

гостріше постає проблема впровадження вимог розбудови національної освіти тих етнічних груп, які вже тривалий час унаслідок міграцій минулих часів перебувають у складі певних соціумів. Майже не враховувати в освітній системі держави-донора їхні освітні потреби, як це відбувалося раніше в багатьох країнах, у тому числі й Україні, сьогодні важко. Саме така ситуація, наприклад, складена в освітньому просторі Російської Федерації стосовно української меншини: з одного боку, українці, які тривалий час мешкають у російських регіонах, з активізацією сучасної державної розбудови відчули необхідність розвивати в межах російської системи освіти свою національну освіту; з іншого боку, значна кількість мігрантів “четвертої хвилі” за межами батьківщини також прагнуть навчати своїх дітей у площині плекання українських цінностей. Ця проблема сьогодні успішно вирішується в багатьох країнах, де знаходить вияв як державний напрям так звана “політика мультикультуралізму”.

Отже, структура освітнього простору за сучасних реалій потребує врахування додаткових складових, здатних продуктивно забезпечувати її цілісність і ефективність. Насамперед вимагає визнання у контексті освітнього простору територій (населеного пункту, регіонального, державного, світового) і простору суб’єкто-об’єктів (учителя, учня, класу, школи, позашкільного середовища) також складова освітнього простору національної групи. Включення цієї складової до структури освітнього простору не тільки актуалізує його на рівень багатокультурності, не лише спрямовує освіту на якісне опанування учнями загальних, державних, регіональних чи національних цінностей, але і сприяє цілковитому задоволенню освітніх запитів представників національних меншин, які проживають на території держави або перебувають у ній тимчасово. А основною метою забезпечення оптимізації освітнього простору мусить стати усвідомлення неминучої багатокультурної перспективи розвитку людського суспільства, визнання прав національних культур на існування і як автономних одиниць, і як елементів комплексу єднання, що здійснюють свій внесок у розвиток загальнолюдських ціннісних пріоритетів.

У будь-якому разі компоненти освітнього простору уявляються певними накопиченнями, кожне з яких здатне формувати власну структуру, в межах якої вирішуються освітні завдання: формуються особливості навчання, виховання, розвитку, педагогічних стосунків тощо. Подібна думка висловлена у міркуваннях І. Смірнова з приводу сучасної організації менеджменту освіти: “Освітній простір не може бути побудований без урахування загального, особливого та одиничного як у змісті, так і в структурі управління різними рівнями освіти. Він вимагає наявності для кожного з них своєї інфраструктури” [3, с. 86]. Кожний із компонентів освітнього простору представлений складною і змінюваною, а тому нестабільною (відкритою) структурою. Відповідно, варіативність у ланці одного з компонентів здійснює змінність усього компонентного ланцюга: злам просторово-освітніх взаємин на рівні учень – учитель впливає на специфіку освітнього простору класу, останній – на простір школи, відмінності простору окремого регіону – на загальний освітній простір країни і т. ін. З іншого боку, зв’язки між ланками структури освітнього простору можуть бути не вираженими, а опосередкованими: в різних суб’єктів реалізується власний освітній простір. Так, відмінними можуть виступати потенціали навчальних закладів, до того ж, тісні зв’язки між ними далеко не обов’язкові, хоча всі вони інтегровані в єдиний освітній простір. Тобто, компоненти освітнього простору формують цілий комплекс ознак і явищ, орієнтуючись при цьому на виконання своєї ролі в навчальному процесі.

Висновок. Отже, важливою частиною буття суспільства виступає освітній простір. Виявлення і врахування усіх його компонентів дозволяє значно ефективніше здійснювати пошуки основних напрямів удосконалення сучасних освітніх систем.

Список використаних джерел

1. Виндт И. Е. Образование как феномен культуры: эволюция образовательных моделей в историко-культурном процессе: автореф. дис. д-ра пед. наук: спец. 13.00.04 "Теория и методика профессионального образования" [Электронный ресурс] / И. Е. Виндт. – Тюмень, 2003. – Режим доступа: <<http://www/rsl.ru>>. – Мова рос.
2. Ковалев Г. А. Пространственный фактор школьной среды: альтернативы и перспективы / Г. А. Ковалев // Учителю об экологии детства. – М.: Смысл, 1996. – С. 189 – 199.
3. Смирнов И. П. Теория профессионального образования / И. П. Смирнов. – М.: Витязь, 2006. – 212 с.
4. Щиголева Н. В. Структура культурно-образовательного пространства [Электронный ресурс] / Н. В. Щиголева. – Режим доступа до статті: <<http://www.eduhmao.ru/info/1/3689>>. – Заголовок з екрану. – Мова рос.
5. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. – М.: Смысл, 2001. – 314 с.

Стаття надійшла до редакції 28.10. 2014 р.

ПОНОМАРЕВСКИЙ С.

Институт педагогического образования и образования взрослых НАПН Украины, г. Киев

ИДЕНТИФИКАЦИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА И ОБЩЕСТВЕННЫЕ ПРОЦЕССЫ

В статье проанализирована проблема идентификации образовательного пространства и предложены его смысловые характеристики, рассмотрена структура образовательного пространства, что дает возможность определить компоненты и роль, которую они играют касательно формирования способов бытия человека в социокультурной среде, в том числе иноэтнического. Обращается внимание на особенности образовательного пространства в открытых обществах. Акцентируется внимание на проблеме внедрения требований обустройства национального образования тех этнических групп, которые вследствие миграций прошлого пребывают в составе других социумов.

Ключевые слова: образование, школа, пространство, идентичность, национальный.

PONOMAREVSKIY S.

Institute of pedagogical education and education of adults, Kiev, Ukraine

THE IDENTIFICATION OF EDUCATIONAL ENVIRONMENT AND SOCIAL PROCESSES

The problem of educational environment identification is analyzed and its notional characteristics are suggested in the article. The structure of educational environment is observed, that enables to identify its components and role referring the ways of human being in social and cultural field and in a different ethnic group as well. The problem of implementing requirements to the national education development and the issue of those ethnic groups who stay for a long time as a part of a different social environment due to the past migrations are emphasized on.

Key words: education, schooling, environment, identity, national.